

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Сидоровича Олександра Сергійовича
«Споживча кооперація в суспільно-політичному та соціально-економічному житті України (друга половина 1940-х – 1980-і роки)»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Курс української держави на євроатлантичну інтеграцію та утвердження демократичних цінностей у всіх сферах суспільного життя вимагає переосмислення попереднього (радянського) досвіду. Адже багато невирішених проблем сьогодення ще й зараз, на 28-у році Незалежності, походять із часів, коли тоталітарна держава спотворювала самоврядний досвід українців. Особливо актуальним вищенаведене міркування є відносно українського села, яке в силу різних причин переживає процес депопуляції, а відтак деградації усєї соціально-економічної інфраструктури. Однак в умовах, коли люди мали б об'єднатися шляхом кооперативної співпраці ми бачимо, що кооперативні форми взаємодопомоги ще на посіли у нас того місця, яке вони займають у економічно розвинутих та демократичних країнах світу.

Отже, обрана здобувачем тема дослідження «Споживча кооперація в суспільно-політичному та соціально-економічному житті України (друга половина 1940-х – 1980-і роки)» з огляду на необхідність кардинального поліпшення соціально-економічної ситуації в країні та українському селі зокрема створює можливості для поживлення дискусій щодо існування кооперативних форм співпраці в умовах тоталітарної держави та їх трансформації в умовах ринкової економіки й має безсумнівний науково-пізнавальний інтерес та науково-практичне значення, що й зумовлює її актуальність.

Виправданим є те, що автор досліджує зазначену проблему комплексно

та багатовимірно, зважаючи як на комплексність самого предмета наукового дослідження, так і вимог, які висуваються до дисертацій, поданих на здобуття наукового ступеня доктора наук. Усвідомлюючи ці особливості Олександр Сергійович чітко окреслив об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження. Цілком виправданим є обґрунтування територіальних та хронологічних меж дисертації.

Новизна наукової роботи полягає в постановці та актуалізації комплексної наукової проблеми, в ході вирішення якої досліджено процеси внутрішньої трансформації в системі споживчої кооперації УРСР; розкрито закономірності розвитку територіально-організаційної структури Укоопспілки; визначено особливості торгівлі промисловими та продовольчими товарами в сільській місцевості; проаналізовано місце й роль системи споживчої кооперації України в реалізації агрополітичних рішень другої половини 1940-х – 1980-х років; комплексно охарактеризовано роль колгоспних ринків у діяльності споживчої кооперації УРСР.

Структура представленого наукового дослідження цілком відображає багатовимірність споживчої кооперації в умовах радянської державності другої половини 40-х – 80-х років ХХ століття. Вона складається із 5-ти повноцінних розділів, 17 підрозділів, загальних висновків та інформативних додатків у вигляді таблиць, графіків та світлин.

Перший розділ наукової роботи містить аналіз історіографії, джерельної бази, теоретико-методологічних основ дослідження. Слідуючи усталеній методології щодо аналізу історіографії проблеми, хронологічні межі якої охоплюють радянську добу, дисертант традиційно згрупував науковий доробок у дві усталені групи: дослідження радянських науковців та роботи українських вчених, оприлюднені після здобуття Україною Незалежності. Автор, аналізуючи радянську історіографію проблеми, виокремлює змістовні блоки: історико-описові роботи, праці економічного та економіко-політичного характеру та вказує, що для його дослідження цінність цих робіт, незважаючи на їх заідеологізованість полягає в можливості отримати додатковий

фактологічний матеріал і, порівнявши його із архівними джерелами, оцінити, яку роль насправді (поза ідеологічними гаслами та деклараціями) відводила споживчій кооперації партійно-радянська номенклатура в системі планової економіки та суспільній сфері буття держави.

Дисертант слушно вказує на зміни підходів до висвітлення проблем розвитку споживчої кооперації у останню п'ятирічку існування Радянського Союзу (період «перебудови») та особливо після здобуття Україною Незалежності, яка звільнила українських дослідників від ідеологічних пут. У сучасній українській історіографії автор акцентує увагу на дослідницькій роботі, яку здійснюють представники закладів вищої освіти, що входять до структури управління Укоопспілки. Саме вони, у співавторстві, як економісти, так і історики (М. Аліман, Т. Онішко, С. Гелей, В. Гончаренко, О. Нестуля та ін.) за останні два десятиліття написали кілька вартісних праць з історії та теорії кооперативного руху в цілому та споживчої кооперації зокрема. Віддаючи належне цим дослідникам автор дисертації у своєму аналізі зауважує, що більшість праць з історії кооперації на сучасному етапі носять переважно описовий характер, розглядаючи увесь історичний проміжок від виникнення кооперації на українських землях в другій половині ХІХ ст. і дотепер, що на думку О. С. Сидоровича не дозволяє ретельно підійти до кристалізації суті процесів, що відбувались із споживчою кооперацією в певний історичний відрізок часу. Оскільки система споживчої кооперації другої половини 1940-х – 1980-х років за масштабами і впливом на соціально-економічні та суспільні процеси являла собою дійсно непересічне явище, така думка дослідника нам видається цілком слушною.

Здійснюючи аналіз джерельної бази дисертант виокремлює наступні групи джерел: ділова документація органів влади та підприємств, що переважно у неопублікованому вигляді зосереджена в архівах; законодавство СРСР та УРСР у вигляді постанов партії й уряду СРСР та УРСР, партійних пленумів, указів президії Верховної Ради тощо; статистичні збірники, періодичні видання суспільно-політичного та фахового характеру, навчально-

інструкційна література, мемуарна література та усні свідчення. Кожен із цих документальних комплексів було використано дослідником для повноцінного розв'язання поставлених наукових завдань. Ґрунтовне та скрупульозне опрацювання архівних матеріалів, яких автором було використано більше 500 одиниць зберігання, у результаті дозволило ввести до наукового обігу велику кількість неопублікованих раніше документів двох центральних (ЦДАВО України, ЦДАГО України) та шести регіональних архівів.

Теоретико-методологічні засади дослідження роботи О. С. Сидоровича побудовані з використання традиційного для більшості досліджень з історії України набору принципів і методів. Принципи «об'єктивності», «системності», «історизму» поєднані із використанням методів «синтезу й аналізу», «дедукції та індукції», «порівняльно-статистичного», «історико-генетичного», «ретроспекції», «контент-аналізу», «кліометрики». Критично, виходячи із суспільно-політичних та соціально-економічних умов, що склалися у досліджуваній період, поставився автор до використання у дослідженні понять «кооперація», «споживча кооперація», зауваживши, що фактично одержавлена, обмежена територіально й спрямована лише на певні сфери діяльності, споживча кооперація Української РСР лише за формою та назвою була схожа на кооперативне об'єднання, яке б відповідало загальноприйнятим кооперативним принципам. Логічною виглядає в цьому контексті відмова дисертанта використовувати у своїй роботі щодо предмету дослідження поняття «кооперативний рух».

Другий розділ дисертації О.С. Сидоровича носить концептуальний характер, оскільки у ньому здійснена спроба дати відповіді на засадничі питання про роль і місце споживчої кооперації в економічній та адміністративній системі радянської держави. У підрозділі 2.1. «Еволюція територіально-організаційної структури Укоопспілки» простежено зміни, що відбувались в організаційній структурі споживчої кооперації України та вплив на ці процеси адміністративно-територіальних перетворень здійснюваних керівництвом країни за досліджуваний період. Надзвичайно важливим у

дисертації є підрозділ 2.2. «Споживча кооперація УРСР в аграрній політиці держави», у якому автор наукової роботи здійснив спробу дати відповідь на питання про причини «примусової прив'язки» споживчої кооперації до села та намагався окреслити інструментальне значення споживчої кооперації у реалізації агрополітичних рішень. Беручи до уваги вагомість цих питань, підрозділ 2.2. заслуговує на уважне ставлення та подальшу розробку проблем піднятих у цій частині роботи. Оскільки основою будь-якого кооперативного товариства є його член-пайовик логічним виглядає намір автора проаналізувати соціально-економічне та правове становище пайовика в споживчій кооперації, реалізований у підрозділі 2.3. Однак через те, що членами споживчої кооперації за окреслений період було фактично все доросле сільське населення, доречно було б, на наш погляд, доповнити цей підрозділ порівняльним аналізом становища пайовика кооперації і члена сільгоспартілі.

Цікавим й таким, що заслуговує на детальний розгляд видається нам сюжет про факти зловживань та корупції в системі споживчої кооперації (с. 132 – 135), однак змістовно цей епізод «не вписується» у підрозділ з назвою «Соціально-економічне та правове становище пайовика в споживчій кооперації». Тому, на нашу думку, доречно було б цей сюжет розширити до обсягу повноцінного підрозділу, тим більше джерельного матеріалу щодо цієї тематики є достатньо.

Розділи 3-ій і 4-ий присвячені особливостям та наслідкам роботи споживчої кооперації у сільській місцевості та у містах відповідно. Оскільки основні матеріальні, організаційні та людські ресурси споживчої кооперації були зосереджені переважно у сільській місцевості, 3-ій розділ «Здобутки і проблеми соціально-економічної діяльності споживчої кооперації на селі» за обсягом і змістовним наповненням (111 сторінок та 5 підрозділів) є найбільшим з усіх частин роботи. Логічним виглядає аналіз основних сфер діяльності споживчої кооперації торгівельної, заготівельної, побутового обслуговування, громадського харчування здійснений в межах цих п'яти

підрозділів. Автор, спираючись на архівні джерела та опубліковані документи засвідчив, в цілому, свідому дискримінацію сільської торгівельної мережі за всіма групами товарів як в розрізі кількості, так і асортименту реалізованої продукції.

Натомість у межах 4-го розділу дисертант спробував виявити організаційні засади діяльності споживчої кооперації в містах та проаналізувати зміни у забезпеченні міст сільськогосподарською продукцією через кооперативну торгівельну мережу в контексті перманентного дефіциту на продовольчі товари у містах і промислових центрах Української РСР в контексті урбанізаційних процесів. Цікавим виглядає аналіз діяльності колгоспних ринків здійснений у межах підрозділу 4.2. «Колгоспні ринки та ярмарки в системі міської кооперативної торгівлі: проблема місця й ролі». Питання підняті у цьому підрозділі, зважаючи на важливість продовольчої безпеки міських агломерацій, залишаються актуальними й дотепер.

Закономірно доповнює попередній матеріал зміст 5-го розділу, який розкриває місце й роль споживчої кооперації в міжнародному кооперативному русі та торговельно-економічному співробітництві. Це найменша за обсягом частина роботи (27 сторінок і 2 підрозділи) все ж дозволяє скласти уявлення про міжнародний аспект діяльності споживчої кооперації УРСР досліджуваного періоду. В межах підрозділу 5.1. «Споживча кооперація в зовнішньоекономічних відносинах УРСР» автор цілком резонно зазначає, що відсутність необхідних потужностей та устаткування їх моральний та фізичний знос і бюрократичні перешкоди не дозволяли споживчій кооперації УРСР значно наростити обсяги відправки сільськогосподарської продукції за кордон. Оскільки споживча кооперація УРСР була позбавлена будь-якої міжнародної суб'єктності і діяла на міжнародній арені виключно у межах накреслених Москвою, виклад матеріалу у підрозділі 5.2. звівся, фактично, до аналізу діяльності делегації радянської кооперації у складі якої були й українські кооператори в роботі МКА (Міжнародного кооперативного альянсу).

Висновки дисертації, наведені у кінці основного тексту, видаються нам цілком логічними та аргументованими й такими, що відповідають науковим завданням. Їх основні положення оприлюднені в індивідуальній монографії та 28 наукових статтях. Із них – 2 надруковано в іноземних наукових виданнях, 26 статей – у вітчизняних фахових виданнях, 5 з яких – у виданнях внесених до міжнародних наукометричних баз.

Насамкінець, відзначаючи в цілому позитивне враження від роботи Олександра Сергійовича Сидоровича, вважаємо за необхідне висловити ще кілька зауважень поряд із наведеними вище.

1. Вважаємо, що для більш повноцінно сприйняття та усвідомлення статистичного матеріалу про результати діяльності споживчої кооперації УРСР (показники роздрібного товарообігу, громадського харчування, кількості пайовиків тощо) необхідно було б порівняти їх із відповідними показниками діяльності споживчої кооперації всього СРСР та/або інших радянських республік. Автор роботи цим методом користується лише зрідка (с. 115, 196, 272 – 273, 332, 338).

2. Зміст дисертації не відображає таку важливу галузь як освітня діяльність споживчої кооперації, оскільки «під егідою» Укоопспілки за досліджуваний період були створені і функціонували десятки середніх спеціальних та вищі навчальні заклади, котрі щороку готували спеціалістів для сільської торгівлі та інших сфер діяльності споживчої кооперації.

3. Слід зауважити, що певна частина тексту дещо переобтяжена статистичним матеріалом, почасти згрупованим у таблиці. До того ж частина цих таблиць відтворює статистичний матеріал за короткий проміжок часу (1 рік). Бажано було б представити цей матеріал в динаміці за більший хронологічний відрізок, що дозволило б чіткіше зробити узагальнення і – в цілому, повніше відповідало б масштабності пропонованого дослідження.

Висловлені зауваження, доповнення та побажання загалом не знижують високої оцінки представленої роботи, тим більше деякі з них носять скоріше рекомендаційний характер і можуть стати предметом подальших досліджень.

У цілому зміст дисертації та автореферату є ідентичними, їх оформлення, повнота вирішення поставлених завдань, рівень наукової новизни та актуальності дослідження «Споживча кооперація в суспільно-політичному та соціально-економічному житті України (друга половина 1940-х – 1980-і роки)» відповідають вимогам Постанови «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів» Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. зі змінами затвердженими Постановами Кабінету Міністрів № 656 від 19 серпня 2015 р. та № 1159 від 30 грудня 2015 р., а її автор – Сидорович Олександр Сергійович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Професор кафедри історії та культури України
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського,
доктор історичних наук, професор

І. М. Романюк

